

Rammer og føringer i landbruket

Landbrukspolitikken består av mål og virkemidler som gir føringer og rammer for landbruket. Stortinget fastsetter landbrukspolitiske mål. For å nå målene settes det inn virkemidler. Gjennom de årlige jordbruksoppgjørene framforhandles det virkemidler som i neste omgang godkjennes av Stortinget.

I landbrukspolitikken setter man inn virkemidler for å styre landbruket i en annen retning enn man forventer at markedskreftene alene vil gjøre. Landbrukspolitikken er ikke statisk, men i kontinuerlig endring. Ulike politiske flertall har forskjellig syn på hvordan landbruket bør utvikle seg. I øyeblikket er fokuset å få god markedsbalanse av kjøtt, dimensjonere ned melkeproduksjonen som følge av bortfall av eksportstøtte til Jarlsbergost, styrke dyrevelferden og takle utfordringene med klimaendringer og utslipp.

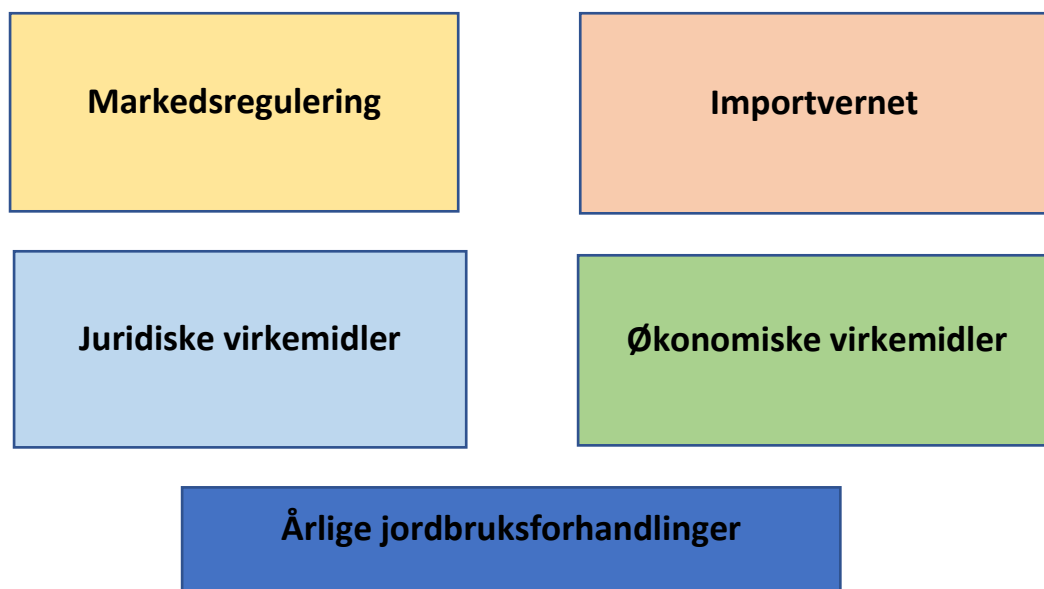
Nasjonal politikk

Den nasjonale landbrukspolitikken i de kommende årene vil bli styrt etter de retningslinjene som er trukket opp i Stortingsmelding nummer 11 fra Landbruks- og matdepartementet og av den til enhver tid gjeldende stortingsproposisjon.

De fire overordnede målene for norsk landbruks- og matpolitikk er:

- **Matsikkerhet**
 - * Økt bærekraftig matsikkerhet
 - * Trygg mat og fullverdig kosthold
 - * Ivareta forbrukerinteresser
 - * Videreutvikle Norge som matnasjon
- **Landbruk over hele landet**
 - * Sikre bruk av landbruksarealer
 - * Styrke tilpasset regionale muligheter og utfordringer.
 - * Politikk tilpasset regionale muligheter og utfordringer.
- **Økt verdiskaping**
 - * Konkurransedyktige verdikjeder og robuste enheter.
 - * Gode kompetansemiljø.
 - * Konkurransedyktige inntekter.
- **Bærekraftig landbruk**
 - * Beskytte arealressursene
 - * Produksjon av miljøgoder
 - * Sikre naturmangfoldet
 - * Klimautfordringene – landbruket en del av løsningen.
 - * Redusert forurensing fra jordbruket.

Landbrukspolitikken har mange mål og delmål. Samtidig varierer produksjonsvilkårene mye over det langstrakte land. Krevende klimatiske forhold gjør at store deler av landet stort sett bare er egnet til grasproduksjon. Disse arealene kan bare benyttes til produksjon av ku- og geitemelk, storfekjøtt og sau/lam. Det er mange hensyn som skal tas og landbruket trenger derfor ei romslig verktøykasse med mange, gode målrettede verktøy.

Figur 1: Den landbrukspolitiske verktøykasse består av fem rom

Nasjonale rammebetingelser og virkemidler

Nasjonale

- Stortingsmelding nr 11 med Stortingets merknader
- Granavold-erklæringen
- Jordbruksforhandlingene
- Nasjonalt miljøprogram
- Landbruksdirektoratet
- Miljødirektoratet

Regionale

- Fylkesmannens landbruksavdeling
- Fylkesmannens miljøvernnavdeling
- Fylkeskommunen
- Innovasjon Norge
- Skognæringen i Trøndelag
- Regionalt miljøprogram
- Regionalt næringsprogram

Kommunale

- Juridiske virkemidler

- Konesjonsloven
- Jordloven
- Skogbruksloven
- Odelsloven
- Motorferdselloven
- Viltloven
- Laks- og innlandsfiskeloven
- Naturmangfoldloven
- Friluftloven
- Forurensningsloven

- Økonomiske virkemidler

- Produksjonstilskudd
- Velferdsordninger
- Spesielle miljøtiltak i landbrukets kulturlandskap (SMIL)
- Tilskudd til tiltak i beiteområder
- Tilskudd til nærings- og miljøtiltak i skogbruket (NMSK)
- Viltfondet

- Vannressursloven
- Kulturminneloven
- Plan- og bygningsloven
- Grannegjerdeloven
- Forvaltningsloven

Internasjonale rammebetingelser

Landbruket er en regulert næring. Landbrukspolitikken er omfattende og av stor betydning for den enkelte eiers driftsmessige tilpassing. Internasjonale avtaler og prosesser legger i økende grad føringer for utforming av den nasjonale landbrukspolitikken. Utviklingen i retning av en mer åpen verdenshandel på matområdet og økt internasjonal konkurranse stiller norsk landbruk og næringsmiddelindustri ovenfor store utfordringer. Alle industrialiserte land og en rekke utviklingsland har ett importvern for å utjevne forskjeller i kostnader mellom egen matproduksjon og produksjonen i andre land. Toll, importkvoter, WTO-avtalen og EØS-avtalen påvirker norsk landbrukspolitikk.

Internasjonale avtaler har betydning for hvordan landbruket ser ut også i Indre Fosen. For eksempel er det som følge av WTO-avtalen fra Nairobi 2015 at Norge må avvikle eksportsubsidiene innen 2021, fordi det ikke lenger er tillatt å subsidiere eksport. Det innebærer at melkeproduksjonen må reduseres med omlag 100 millioner liter melk på landsbasis. Det utgjør omtrent 7 prosent av dagens produksjon. Nedskaleringen vil bli gjennomført ved bruk av forholdstall og oppkjøp av melkekvoter. Produsert melkemengde vil som følge av dette bli mindre i Indre Fosen og verdiskapinga knyttet til melkeproduksjonen lavere enn dagens.

Viktige faktorer som kan påvirke utviklingen i landbruket

Naturgitte rammevilkår

Indre Fosen har gode forutsetninger for jord- og skogproduksjon. De beste områdene har naturgitte forhold for kornproduksjon. Stordelen av dyrkajorda egner seg best til gras- og fôrvekster. I utmark og fjellområder er det store beiteressurser og muligheter for å drive med fiske og fangst. Kommunen har også lang fjordlinje med de mulighetene det medfører.

I henhold til Bioforsk Midt-Norge (Landbruksmelding for Trøndelag), har vekstsesongen økt med en måned de siste 50 årene. Videre har FN's klimapanel dokumentert at klimaet er i endring og at det kan gi ytterligere lengre vekstsesong. Siden klimaet er den mest begrensede faktoren for landbruksproduksjon vil det gi landbruket muligheter både for å øke planteproduksjonen og å dyrke mer varmekrevende vekster framover.

Teknologisk utvikling

I Norge er lønningene høye. Arbeidskraft er dyrt. Bonden tar derfor i bruk teknologi og erstatter arbeid med kapital. Den teknologiske utviklinga har ført til produktivitetsøkning og strukturendring i landbruket. Siden årtusenskiftet produserer norsk landbruk cirka 10 % mer

husdyr- og planteprodukter med 40 % mindre innsats, men med 15 % mer kapital. Produksjonen foregår på 40 % færre gårdsbruk. Den største strukturdriveren de siste ti årene har vært og er fremdeles melkeroboten. Færre og større driftsenheter har ført til lengre transportavstander og større og tyngre maskiner. Dette igjen fører til mer forurensing ved transport av gjødsel og fôr og økt jordpakking og redusert avling. Bonden har på grunn av investeringer i bygninger og produksjonsgrunnlag høyere gjeld enn tidligere. Samfunnet for øvrig har tjent mest på dette gjennom billigere produksjon av matvarer.

Utviklingen i varehandelen

Foredling og omsetning av landbruksvarer foretas både av private aktører og av landbrukssamvirket. Samvirkene har både mottaksplikt og forsyningsplikt. Landbrukssamvirket er den største aktøren, men taper årlig markedsandeler. Dette gjør det vanskelig å være en effektiv markedsregulator. Som markedsregulator har samvirkene ansvaret for at prisene vedtatt i jordbruksforhandlingene oppnås. Utviklinga med et svakere samvirke kan true utkantjordbruket fordi det blir vanskelig å opprettholde fraktutjevningen som samvirke har etablert.

Omsetningsleddet til forbruker kontrolleres av tre store kjeder som til sammen har over 99 % av volumet. Kjedene har meget stor makt i forhold til både pris på varene og på vareutvalg.

Bosetting

Med unntak for 1970-årene gikk folketallet i Rissa tilbake frem til rundt 1990. Siden har det ligget stabilt på rundt 6500, men med en viss økning de siste årene. I Leksvik var folketallet svært stabilt i de første tiårene etter andre verdenskrig, det økte i 1970-årene og har siden 1980 ligget på rundt 3500 innbyggere. Samlet sett har befolkningen i Indre Fosen i perioden 2010–2018 hatt en vekst i folketallet på 1,2 prosent, mot 8,7 prosent i Trøndelag som helhet. I tredje kvartal 2019 var innbyggertallet 9.975.

Et livskraftig bygdesamfunn er avhengig av at bosetting opprettholdes. Bygda må være attraktiv for flere enn bare de aktive bøndene. I 2018 bodde 26,1 % av befolkningen i kommunen på en landbrukseiendom. Viktige bidrag for å skape bolyst er blant annet attraktive bosted, velholdt kulturlandskap, arbeidsplasser, gode service- og kulturtilbud og god infrastruktur på vei og vann, telefondekning og bredbånd. I tillegg er nærhet til tjenester viktig og samspillet mellom kommune og innbyggerne.

Inntektsutvikling i landbruket sammenlignet med andre næringer

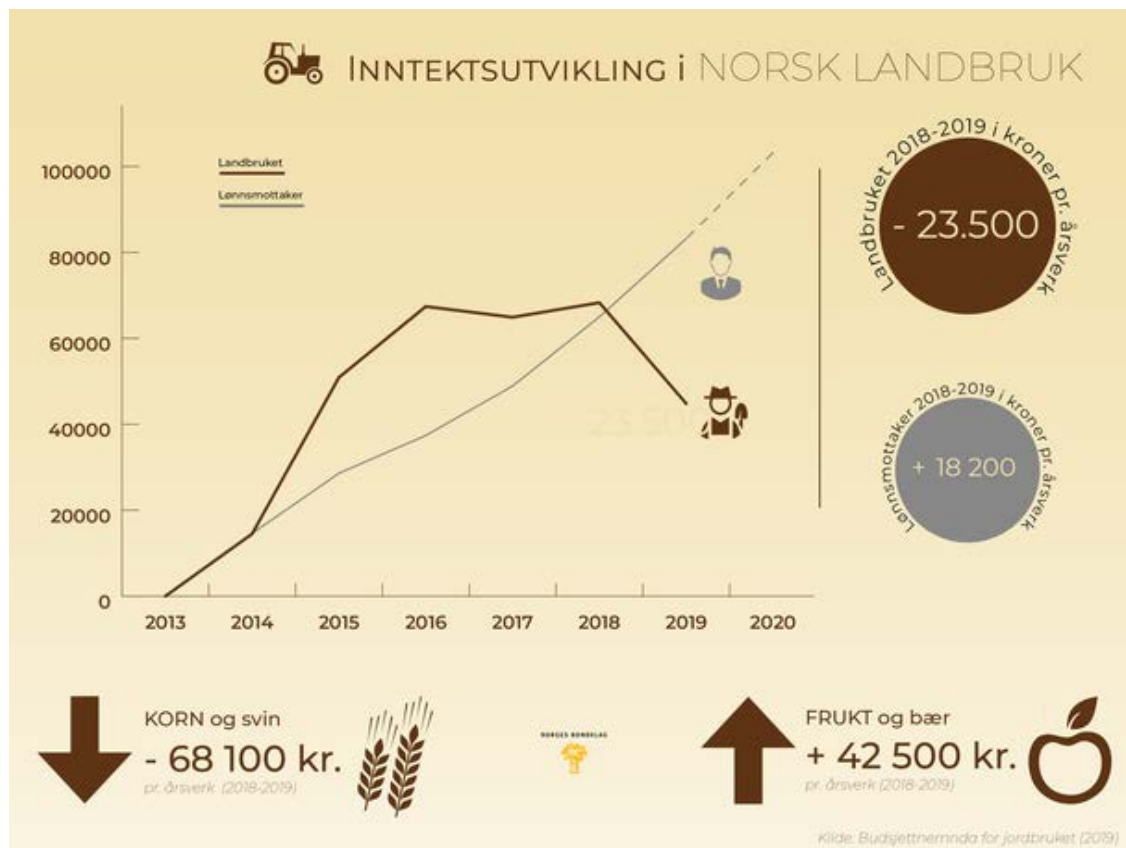
Driftsgranskinger i jord- og skogbruk viser årlige resultater og langsiktige utviklingslinjer for økonomien på gårdsbruk der inntekter fra jordbruket har et vesentlig omfang. På landsbasis har det de siste årene vært med i overkant av 900 bruk i granskingene. Av disse kommer cirka 150 bruk fra Trøndelag. Tallene i avsnittet her er hentet fra driftsgranskningene i Trøndelag som utføres årlig av NIBIO.

Inntekten i landbruket er lavere sammenlignet med andre grupper i samfunnet. De siste årene har jordbruket hatt en sterk kostnadsøkning, mens inntektene periodevis har stagnert. Samtidig har vi nå i mange år hatt en god lønnsutvikling i det samlede arbeidsmarkedet og et lavt rentenivå.

Begrepet "bønders inntekt" er ikke entydig, og blir heller ikke alltid presisert når det brukes i det offentlige rom. Medias mange oppslag om "bondeinntekten" gir gjerne et uklart bilde av den enkelte gårdbrukers inntekt fra bruket, og har dessuten ofte begrenset relevans for hvordan gårdbrukere faktisk har det økonomisk. Vanligvis refereres det (kun) til landbruksinntekten, til normerte årsverk og til gårdbrukere eller husholdninger med landbruk som viktigste inntektskilde. Slike referanserammer er problematiske dels fordi det i praksis er få gårdbrukere som arbeider nøyaktig ett årsverk på gården, og dels fordi flertallet som driver med landbruk i dag også har arbeid *utenfor* bruket (Løwø, 2004).

I 2017 hadde 33 % av bøndene i Sør-Trøndelag og 37 % av bøndene i Nord-Trøndelag minst halve inntekta av deres bruttoinntekt fra jordbruket (SSB).

Jordbruksinntekten gikk ned med 19 prosent for trønderske gårdsbruk fra 2017 til 2018, som resulterte i en gjennomsnittlig jordbruksinntekt per årsverk på 272 700 kroner. Dette er en nedgang på 64 200 kroner. Hovedårsaken til nedgangen i jordbruksinntekten i Trøndelag var kostnadsøkning. Samlet økte kostnadene med 10 prosent. Både variable og faste kostnader økte. Jordbruksinntektene for hele landet gikk ned med 11 prosent.

Figur 2: Norges bondelag (tall fra budsjettnemnda for jordbruket 2019)

Mens inntektene i jordbruket fra 2016 til 2018 har hatt en flat utvikling, viser prognosene at norske bønder kan i snitt forvente en inntektsnedgang på 23 500 kr per årsverk i 2019. Dette skyldes blant annet at prisene på grønt, melk, kjøtt, korn, egg og potet i snitt forventes å holde seg uendret, samtidig som prisene på viktige innsatsfaktorer som gjødsel og såfrø går opp. Det forventes også en lavere produksjon av melk og kjøtt. For vanlige lønnstakere i Norge forventes inntektene å gå opp med 18 200 kr. per årsverk i 2019.

Produksjonsvolum og strukturer

Det forventes at innbyggertallet i Norge vil øke med 20 % i perioden fra 2010 til 2030, det vil si med cirka 1 prosent hvert år. Matbehovet vil øke tilsvarende. Det må derfor være et mål for landbruket i Indre Fosen å øke produksjonsgrunnlaget og å øke produksjonsvolumene der det er mulighet for det. Dette må gjøres ved tilpasning til etterspørsel i markedet, slik at produksjonen til enhver tid gjenspeiler forbrukernes etterspørsel. Produksjonsgrunnlaget må ivaretas ved god agronomi, ved å hindre gjengroing og ved nydyrking. Det er et mål å beholde flest mulig produsenter.

Rekruttering

Regjeringen fikk i 2016 framlagt en rapport om økt rekruttering til landbruket.

Arbeidsgruppen har vurdert ulike faktorer som er av spesiell betydning for rekruttering til landbruket og har vært særskilt opptatt av å se på mulighetene innenfor næringen, og å peke på de områdene som kan øke næringens attraktivitet for morgendagens gårdbrukere. Mulighetene for å skape en interessant arbeidsplass i landbruket med utgangspunkt i gården og dens ressursgrunnlag er stor. I tillegg til vektlegging av forutsigbare rammebetingelser og muligheter for god lønnsomhet i landbruksdriften er det særskilt fire områder arbeidsgruppen har vurdert som spesielt relevante for drøfting av rekrutteringen til landbruket:

- Kompetansens betydning for rekruttering til næringa
- Tilrettelegging for bonden som bedriftsutvikler
- Sosiale forhold, familieliv og likestilling
- Betydningen av næringens omdømme

Samtaler med alle produsentene i tidligere Leksvik og Mosvik kommuner i 2007-2008 viste at rekruttering er et vanskelig tema. På mange bruk der det burde vært et tema, var det ikke det. Årsakene til sein og delvis manglende rekruttering var mange. Av hovedårsaker kan nevnes at nåværende driver ikke ønsker å legge press på den yngre generasjon til å overta, små bruk, dårlig økonomi hos selger ved salg, dårlig økonomi hos kjøper ved store investeringer, manglende alternative jobber for selgere, pessimisme ved kjøkkenbordet, få med landbruksutdanning og det å holde gården i slekta i håp om at barnebarn vil drive landbruk. Dette er mest sannsynlig også gjeldende i dag i Indre Fosen.

Det har blitt investert lite på enkelte gårder i kommunen de siste ti årene. Dette gjør det mindre attraktivt for unge å kjøpe seg gård. Det er også relativt få gårder som legges ut på

salg på det åpne markedet, noe som gjør det vanskelig for ungdommer uten slektsgård å komme inn i næringa.

Økologisk produksjon

Stortinget vedtok i 2018 en ny nasjonal strategi for økologisk landbruk. Den erstatter «Handlingsplan for å nå målet om 15 prosent økologisk produksjon og forbruk innen 2020 – Økonomisk, agronomisk - økologisk!» Norske myndigheter har med det ikke lenger et tallfestet mål; hverken for hvor mye økologisk produksjon eller økologisk forbruk skal utgjøre. Det er forbrukernes etterspørsel som skal styre hvor mye som produseres. Å øke vår forståelse av molda, jordlivet og helsa til matjorda vår, er nøkkelen til en bærekraftig matproduksjon i klimaendringenes tid. Økologiske landbruket går på mange områder foran i utvikling av ny kunnskap og forståelse og har derfor en viktig spydspissfunksjon for landbruket. I den nye nasjonale strategien for økologisk jordbruk anerkjennes det at økologisk landbruk har en spydspissfunksjon i å bidra til at alt landbruk blir mer miljøvennlig. Dette kunne myndighetene brukt som selvstendig argument for økologisk omlegging, og da kunne satsingen ha vært mer tydelig og uavhengig av etterspørsel og marked.

En rapport fra Landbruksdirektoratet viser at i 2017 var 4,4 prosent av landbruksarealet økologisk drevet, i tillegg var 0,4 prosent i karens, det vil si under omlegging til økologisk. Når det gjelder forbruk utgjør økologiske matvarer knappe 2 prosent av total omsetning i dagligvarehandelen.

Forbrukerne etterspør mer økologisk og et enda bredere utvalg i butikkhyllene. For å få til det trenger økobønder stabile og langsiktige virkemidler. I Sverige har de som mål at forbruket i det offentlige skal være 60 prosent innen 2030. Norge trenger også konkrete mål, noe også Riksrevisjonen har understreket behovet for.

Viktige forutsetninger for å lykkes med økologisk landbruk:

- tilstrekkelig areal
- jord med god næringsbalanse
- god tilgang på husdyrgjødsel
- motivasjon

Kompetanse

Trøndelag har flere utdanningsinstitusjoner inn landbruksfag. De nærmeste videregående skolene er Mære og Skjetlein landbruksskoler. Nord Universitet tilbyr undervisning i flere landbruksrelaterte fagområder, blant annet husdyrfag.

Det er flere aktører som tilbyr kurs og rådgivning til landbruksnæringa. De kan grovt deles inn i tre grupper: den bondeide, den offentlige og andre. Det offentlige har blitt stadig mer rådgivningsaktør til fordel for næringens eget tjenesteapparat. Særlig samvirkebedriftene i landbruket driver rådgivning som en del av sin organisasjonsvirksomhet og representerer en betydelig kapasitet og produksjonsfaglig kompetanse innenfor sine sektorer.

Det er i dag ingen formelle krav til utdanning eller kompetanse for de som ønsker å drive gårdsbruk. Dette er ett av områdene arbeidsgruppen som laget rapporten om økt rekruttering til landbruket peker på. De mener at å heve kompetansen i landbruket, vil bidra til økt lønnsomhet samt styrke status og omdømme for næringa. Det er nødvendig at

utdanningsmiljøene i større grad enn tidligere framstår som det naturlige prioriterte førstevalg blant ungdom som er utdanningssøkende. Bønder har også muligheten til å ta «voksenagronomen» og andre kompetansehevende kurs. Mange tar en annen utdanning for å virke i ett annet yrke fram til de får kjøpe slektsgården. Dette er utfordrende av flere årsaker. Arbeidstida er ofte mindre og inntekta høyere i andre yrker, og overgangen kan bli tøff. Det kreves også mer og mer kompetanse på alle felt for å drive godt og uten utdanning kan det bli vanskelig å hente ut marginene i landbruket.

Kulturlandskap og kulturminner

Landbruket i Norge er et småskalalandbruk som ofte drives i kombinasjon med annet arbeid. Dette har gitt et mangfoldig kulturlandskap. Indre Fosen kommune har en topografi og klima som fremmer grasproduksjon og husdyrhold. Dette har medført at kommunen fortsatt har et relativt åpent kulturlandskap. Indre Fosen kommune har to områder som på grunn av sitt kulturlandskap har fått status som helhetlig kulturlandskap. I tillegg har kommunen fått registrert 28 verdifulle slåttemarkslokaliteter og omtrent det samme av verdifulle naturbeitemarker. Det kartlegges stadig nye lokaliteter og fagmiljøene antyder at det er lett å finne flere kulturmarkslokaliteter med høy verdi i kommunen og at verdiene i Leksvik kan være av internasjonal betydning. Skjøtsel av trua naturtyper fremmer mange rødlistearta planter og biologisk mangfold gir levested for flere trua insekter og andre småkryp.

Interessen for kulturlandskapet som trivselselement har økt de siste årene ved at oppmerksomheten rundt dette er i fokus. Mer enn ti gårdbrukere skjøtter viktige slåttemarkar og enda flere viktige naturbeitemarker. Et mangfoldig og vakkert kulturlandskap øker interessen for miljø- og kulturopplevelser både for grendefolket og utenforstående.

Strukturendringene medfører at konsentrasjonen av beitedyr blir større der det drives med husdyr, mens beitearealer i deler av kommunen vil bli liggende ubrukt og gro igjen. Det blir en viktig utfordring å ivareta kultur- og miljøverdiene i landbruket når færre skal drive store areal. Dette er årsaken til at de siste årene har kommet nye tilskuddsordninger som skal ivareta det biologiske mangfoldet som er under press.

Forurensing, Klima og energi

Klima

Global oppvarming har til nå gjort verden en grad varmere. Bønder opplever konsekvensene av klimaendringene som rekordstore nedbørsmengder, ekstremtørke, flere og mer energirike stormer, økning i planteskadegjørere og høyere gjennomsnittstemperatur. Situasjonen understreker behovet for klimatilpasning av norsk matproduksjon.

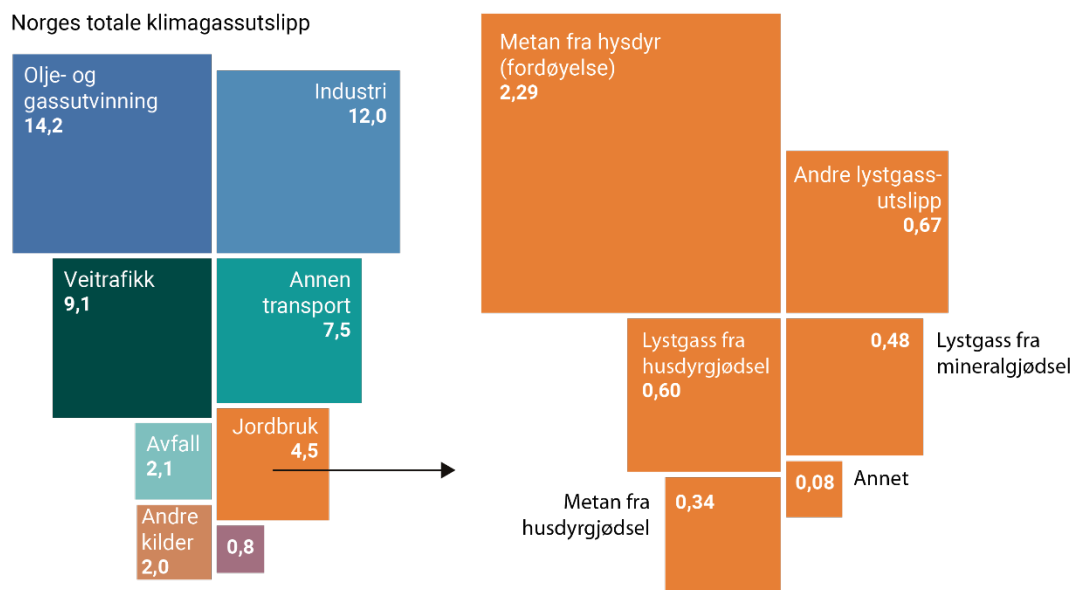
I 2018 sto jordbruket for 8,6 prosent av de totale klimagassutslippene i Norge. Siden 1990 har utslippene av klimagasser fra jordbruket gått ned med vel fem prosent. Viktige årsaker er mindre bruk av nitrogenholdig mineralgjødsel, mer bruk av kraftfôr i stedet for gras og bedre utnyttelse av melkeproduksjonen.

Det er imidlertid stor usikkerhet rundt størrelsen på utslippene fra jordbruket. Dette gjelder spesielt utslippene av lystgass fra jord. Årsaken er at disse utslippene påvirkes av lokale forhold som for eksempel nedbør, jordbearbeiding og jordsmonn.

Figuren under viser utslippene fra jordbruket i 2018 sammen med Norges totale klimagassutslipp.

Utslipp av klimagasser fra jordbruk i 2018

Millioner tonn CO₂-ekvivalenter

Oppvarming av bygg

Miljødirektoratet og Statistisk sentralbyrå 2019/Miljøstatus.no

Figur 3: Utslipp av klimagasser fra jordbruket i 2018 sammen med Norges totale klimagassutslipp (Kilde: Miljøstatus)

Regjeringen og organisasjonene i jordbruket, Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag, har i 2019 undertegnet en intensjonsavtale om å arbeide for reduserte klimagassutslipp, og økte opptak av karbon fra jordbruket. Jordbruket er en av de første næringene i Norge som inngår en slik avtale med regjeringen. Det er satt et mål om at utslippene skal reduseres med 5 millioner tonn CO₂-ekvivalenter for perioden 2021-2030. Avtalen omfatter klimatiltak som kan tilskrives jordbruksaktivitet innenfor sektorene jordbruk, transport, oppvarming av bygg og arealbruk.

Oppfølgingen av klimaavtalen vil være en sentral oppgave i næringa framover og vil få økt vekt i jordbruksoppgjørene. Det er allerede flere klimavirkemidler i jordbruksavtalen, for eksempel tilskudd for å stimulere til klimaløsninger som utvidet lagerkapasitet for husdyrgjødsel, nytt spredeutstyr, drenering, bruk av fangvekster, økt bruk av bioenergi som

flis og halm og levering av husdyrgjødsel til biogassanlegg. Den største barrieren er at mange av disse tiltakene ikke er lønnsomme med dagens støtteordninger. Tilskudd, informasjon og veiledning er aktuelle virkemidler. Viktige klimaløsninger i landbruket vil være bedre grovfôr, avl, økt bruk av tre som materiale, bedre lagring og spredning av husdyrgjødsel, bruk av husdyrgjødsel til biogassproduksjon, fossilfri oppvarming av fjøs, forbedret drenering, veksthus og korntørker og klimakalkulatorer i landbruket.

Landbruksforurensing

Landbruksforurensing er sammen med forurensing fra avløp blant de viktigste utfordringene i forhold til håndhevingen av vannressursloven og vannforskriften. Regional plan for vannforvaltning i vannregion Trøndelag 2016-2021 forelå i 2016. Det arbeides nå med en ny plan der plan for Nordre Fosen vannområde skal sette miljømål for vannforekomstene som kommunen er sektormyndighet for og liste opp nødvendige tiltak i planperioden 2022-2027.

Det er forventet at følgende landbruksforurensing vil få hovedfokus:

- Avrenning fra dyrket mark og innmarksbeite (inkludert hydrotekniske anlegg)
- Punktutslipp (gjødsel, silosaft, melkeromsavløp, separatavløp, vann fra vaskeplass)

I tillegg har næringa ett ansvar for at avfall fra landbruksdrifta som for eksempel landbruksplast, gårdsavfall, uslitt utstyr og metallskrap sendes til gjenvinning eller annet godkjent mottak/destruering.

Tiltak mot landbruksforurensing er også tiltak for bedre klima og miljø.

Energi

Verdiskapningsprogrammet for fornybar energi og teknologi i landbruket (Innovasjon Norge) skal stimulere jord- og skogbrukere til å produsere, bruke og levere bioenergi i form av brensel eller ferdig varme. Programmet har tre satsingsområder: fornybar energi i landbruket, introduksjon av nye produksjonsteknologier og produksjon av brenselsflis. Det kan gis investeringsstøtte og støtte til kompetanse- og utviklingsprosjekter innen satsingsområdene.

Investeringer kan være:

- Anlegg for varmesalg
- Gårdsvarmeanlegg (inkludert varmegjenvinning og solenergi)
- Veksthus (inkludert varmegjenvinning og solenergi)
- Biogass-, biokull- og kraft/varmeanlegg
- Flislager og tørkeanlegg for brenselproduksjon for salg

Andre energitiltak kan være energieffektivisering i bygningsmassen, energieffektivisering i bruken av maskinparken, konvertere til fornybart drivstoff med lavere CO₂-utslipp, elektrifisering, landbruket som leverandør av fornybar energi.

Rovdyr

Den opprinnelige norske brunbjørnbestanden ble utryddet på 1900-tallet på grunn av omfattende jakt over lengre tid, og individene som i dag er innenfor Norges grenser stammer fra Sverige, Finland og Russland. Arten har status som sterkt truet på Norsk rødliste for arter 2015. Jerven lever nord i Europa, samt i Asia og Nord-Amerika. Den har status som sterkt truet på Norsk rødliste for arter 2015. Ulv finer vi i store deler av Europa, Asia og Nord-Amerika. Arten har status som kritisk truet på Norsk rødliste for arter 2015. Gaupa er utbredt over store deler av Europa og Asia. Arten har status som sterkt truet på Norsk rødliste for arter 2015. Den norske bestanden av kongeørn er regnet som livskraftig, og arten står derfor ikke oppført i Norsk rødliste 2015.

Rovdyr og beitedyr er en av de vanskeligste utfordringene for forvaltningen. Med politiske vedtak om levedyktige bestander av ulv, bjørn, jerv, gaupe og kongeørn i Norge, samtidig som det skal drives bærekraftig beitedrift i utmarka, er rovviltskader på sau og rein ikke til å unngå. Rovvilt er på grunn av dette et felt med mange sterke og motstridende meninger i befolkningen.

Alle partier på Stortinget har inngått et rovviltforlik som gir rammer for forvaltningen av rovvilt i Norge. Gjennom forliket er det satt nasjonale målsettinger som definerer hvor store bestandene av rovdyr skal være.

Når bestandene ligger vesentlig over eller under målene som politikerne har satt, er det miljøforvaltningens jobb å finne gode virkemidler for å komme nærmere målene. Stortingsmeldinger og regelverk gir klare føringer for dette arbeidet.

Hovedgrepet for rovviltforvaltningen i Norge er geografisk differensiering. Det vil si at det er definert områder hvor man ønsker at rovvilt skal etablere seg. I disse områdene er terskelen for felling av rovvilt høyere, og det er i større grad aktuelt med forebyggende tiltak for å beskytte husdyr. Utenfor disse områdene ønsker man ikke at rovvilt skal etablere seg, og det skal legges til rette for husdyr på åpent beite.